

Поволання над трупом забитого.

Невеличка розвідка, що подається на увагу нижче, це тільки уривок з ширшої праці—„Судочинство на Україні XVI—XVIII вв.“—праця тая ще чекає на остаточне оброблення.

Складаючи цю розвідку, я додержувався був такого плану: спершу я описую та встановлюю характерні риси поволення на підставі актового матеріялу (Арх. Юго-Зап. Рос. ч. 6, т. I с прилож.; ч. 8 т. III Акт. Вил. Арх. Ком. т. XVIII), а потім, відрізнивши його від інших інститутів, що мали таку саму назву в тодішньому праві, вирішую питання про те, чи це поволення є встанова писаного чи звичаєвого права, і яке воно мало значіння в тодішньому поступковій правничому.

I. Поволання та його характерні риси.

Щоб одразу дати можливість зрозуміти, про що буде мова, я наведу один випадок поволення.

Ніччю на 8 лютого року 1601 в Пузові на Волині Карпа Пузовського забили були власна його дружина Настя Михайлівна й брат її Василь Шабанович. Брат замордованого Федір Пузовський, занісши скаргу Володимирському кгородському судові, прохав в уряді „о приданне возного на оглядання того окрутного на смерть забиття, замордовання і обволення“¹⁾. Приданий „на справу й потребу“ Пузовських возний генерал воеводства Волинського — Ісаакій Долмацький доносив урядові, що він 21 лютого „маючи при собі пана Петра Лудовича, пана Станіслава Вершинського й пана Адама Васильовича Туминського, був на справі у Володимирі, де пани Пузовські Павло й Федір, через нього, возного, в місті Володимирським на ринку на трьох місцях і на четвертім місці в замку о забиття й замордовання брата свого небіжчика Карпа Пузовського чинили поволення такими словами: іж тот небіжчик, брат їх, Карп Пузовський єсть забит, замордован в дому своїм, в Пузові, от власних рук жони своєї Настасі Шабанівни й брата, її Василя Шабановича“²⁾.

З наведеного бачимо, що поволення це особливий акт оповіщення людности про забийство й забийців.

¹⁾ Арх. Юго-Зап. Рос. ч. 8 т. III, № 120². Цитую тут і далі в сучасній транскрипції, а тексти чужими мовами подаю в перекладі українською мовою.

²⁾ Арх. Юг.-З. Рос. ч. 8, т. III, № 120².

Придивляючись ближче до цього акта, ми вбачаємо, що він складається з отаких рис:

Передовсім, поволення чинилося над трупом небіжчика.

Року 1629 квітня 29 дня труп Степана Калениковича, що його знайдено на полях під селом Утовичами, возний Щасний Лясота, взявши з копи до Берестейського замку, показав його тамтешньому намісникові і „в замку і його ринку возячи того трупа ...обволав і оказав“¹⁾.

Обволення, особливо по містах, відбувалося підчас презентування трупу гродському уряду для оглядання, як це ми тільки-що бачили.

Далі, поволення чинилося підчас провадження тіла на цвинтар для похорону, що часто відбувалося зараз-таки після презентування тіла гродському урядові.

Року 1660 квітня 21 дня труп Миска Голозичина, утопленого в річці Стирі, було привезено до Луцьку на в'їзд для презентування, і возний Ян Долмацький, приданий від уряду „тое тіло... оглядав і оное на місцях звичайних так в замку... вишнім Луцькім, в місті і на ринку, яко і при погребі в монастирі брацькім Луцькім... одволав“²⁾.

Коли-ж похорон відбувається не в місті, а на селі, то обволення чинилося підчас похорону і на селі.

Року 1631 лютого 9 дня возні воеводства Волинського Петро Качановський і Микола Понятовський були на погребі тіла „Александра Лукаревського в ...селі Милятині, там-же, за приданням ...уряду кгородського кременецького, наперед раз, кгда тіло з двору виношено, потім другий раз посеред села, а третій перед церквою на цвинтару при битности велю людей зацних, которі ся на той погреб згромадили... поволення учинили есьмо“³⁾.

Але не завсіди трупа можна було привезти до кгороду для поволення.

По справі Костюковичських селян-утікачів, що забили посланого на здогін за ними Яна Погребецького, поволення чинилося року 1709 червня 13 дня в м-ку Рафалівці, бо „те тіло жадною мірою до в'їзду приправити і перед урядом презентувати не можна було в... теперішній час гарячий, не скоро знайдене й зіпсоване“; — возний Ян Левіцький „...у сьому місту Рафаловці, од кого-би був забитий небіжчик Погребецький, до відомости приводив“⁴⁾.

Коли трупа перевозили для похорону в інше місце, то поволення чинилося і там, звідкіля трупа забирають, і там, де його ховають.

Так було з трупом Яна Погребецького, про поволення якого в м-ку Рафалівці ми тільки-що говорили: „возний з багатьома їх милостями шляхтою видів і всенькому місту Рафалівці до відомости, од кого-би був забитий п. Погребецький, приводив, а

¹⁾ Ак. Вил. Арх. Ком. т. XVIII, № 258; порів. Арх. Юг.-З. Рос ч. 6, т. I. Прил. №№ 82, 89, 104, 153; ч. 8, т. III, №№ 101¹, 141.

²⁾ Теж ч. 6, т. I. Прил. 9; порівн. ч. 8, т. III, 98.

³⁾ Теж № 141.

⁴⁾ Теж ч. 6, т. I. Прил. № 89.

потім привізши до Костюхновки, де мали ховати, той-же возний... Ян Левіцький всім людям, що там на той час були, показував, прокламував і публікував, од кого-би був забитий, до відомости приводив і освідчав¹⁾.

Поволання чинилося дуже голосно, чи, як висловлюються акти, „голосом винесли“, щоб усі люди, що зійшлись, могли чути й зрозуміти, про що йде поволання.

В справі Болбольської громади, що підчас козацького повстання забила була пана Мартина Смитковського, возний Януш Смідецький доносив Володимирському вряду, що він року 1649 березня 3 дня „голосом винесли, всім людям вирозумілим“²⁾ обволав про причини смерти зазначеного Смитковського.

Поволання чинилося на чотирьох різних певних місцях міста чи села, причому ці місця акти звать „місцями звиклими“.

В справі Станіслава Поплавського, що втопив Луцького монастирського селянина Миска Голозичина, про що вже згадувано, возний „тоє тіло утопленое ...оглядав і оноє на місцях звичайних так в замку Луцькому, у місті і на ринку, яко і при погребі в монастирі брацькім Луцькім, іж єсть тоє тіло Миска Голозичина утопленое в Стирі через... Станіслава Поплавського... одволав, публікував і всім до відомости привів і об'яснив“³⁾.

Такими звиклими місцями були: в Луцьку — замок, перед замком ринок і цвинтар за містом⁴⁾; у Володимирі — замок перед замком, проти канцелярії та ринок⁵⁾; у Житомирі — чотири роги міста⁶⁾.

Ці чотири роги міста ясно свідчать, що поволання чинилось на всі чотири сторони світу; а це ще раз підкреслює, що поволанням доводилось до відому всієї людности, наче всього світу, про забиття та забийцю.

Поволання чинив возний, або чинилося воно через возного, що його навмисне для цього надавав уряд. Хоч обволення прямо й не заносить Статут до „справи і вряду возного“⁷⁾, але акти свідчать, що возний чинив обволення „з повинности уряду свого“.

У відомій вже нам справі Болбольських селян возний доносив уряду, що він „з придання уряду при згромадженню велю різного стану людей... іж небіжчик п. Мартин Смитковський єсть тирансько забитий през хлопів і всю громаду Болбольськую ...обволав й публікував“⁸⁾.

¹⁾ Теж ч. 6, т. I. Прил. № 89.

²⁾ Теж ч. 6, т. I, № 171; порівн. теж. ч. 8, т. III, № 141.

³⁾ Теж ч. 6, т. I. Прил. № 9; порівн. теж № 32; теж ч. 8, т. III, № 141.

⁴⁾ Теж ч. 6, т. I. Прил. №№ 9, 32, 36.

⁵⁾ Теж ч. 6, т. I, № 171; ч. 8, т. III, № 120².

⁶⁾ Теж ч. 6, т. I. Прил. № 153.

⁷⁾ 1556 р. VI, 5; 1588 р. IV, 9.

⁸⁾ Арх. Ю.-Зап. Рос. ч. 6, т. I, № 171; порівн. те-ж Прил. №№ 9, 32, 36, 98, 153; ч. 8, т. III, 141.

У відомій вже нам справі Олександра Лукаревського возні доносили: „чинячи досить повинности уряду нашого... били єсьмо на погребі тіла Олександра Лукаревського в селі Милятині... за приданням уряду кременецького ...поволання учинили єсьмо“¹⁾).

Крім возного, поволання могли чинити кривні забитого.

З самісінького початку ми були наводили приклад, що брати Пузовські через возного чинили поволання. Нам відомий також випадок (1583 року), коли Павло Заболоцький — батько Раїни Мироевської, що її тяжко був побив чоловік її, Ян Мироевський, через що вона й померла, в присутності возного, що його було вжито на оглядання знаків на трупі померлої, сам „чинив поволання“, що дочка його померла від рук чоловіка свого²⁾).

При поволанні возний, як це ми бачили з наведених прикладів, мав стороною двох або трьох шляхтичів і ними освідчував усе, що чинилося при поволанні³⁾).

З поволанням тісно зв'язаний був огляд трупу й показування знаків надсильства на ньому всім, хто зійшовсь на поволання.

У справі Яна Погребецького ми бачили, що возний всьому м-ку Рафалівці до відомости привів, ким-би було забито небіжчика, а „потім“, читаємо далі, — „привізши до Костюхнівки, де мали ховати, той-же воз — ний... при битности багатьох людей... Яна Погребецького ...голову три рази сокирою навиліт розтяту, все тіло, почавши од верху аж до пояса, сокирами обухами збите... кості построшені, те тіло, в труні будуче, в присутності великій... шляхти... й поспільства... возний бачив і оглядав і всім людям, що там на той час були, показував, прокламував і публікував, од кого-би був забитий, до відомости приводив і освідчав“⁴⁾).

З вищенаведеного видно, що поволання мало за мету довести до відома всіх, що такого-то забив такий-то. Поволанням наче хтіли втовкмачити в пам'ять людську як саме забиття, так і ім'я забийці. Коли мати на увазі, що це робилося над трупом забитого, підчас його похорону, можна собі уявити, як упливало на присутніх поволання.

Але не завсіди бувають відомі забийці. Можливо також, що буває тільки підозра на кого-небудь, без якихось певних доказів. От мені і здається, що поволання, в таких випадках, могло відігравати ролю вивідування від присутніх про все, що вони знають у справі забиття.

Уявімо собі, що на поволанні є ті, хто добре знає, хто забив небіжчика, бо вони могли бути за очевидних свідків злочину; а возний, чи хто з кривних померлого на поволанні доводить до відому всіх, що забийцею є хтось інший, може, навіть, покриваючи, з якихось особистих

¹⁾ Теж ч. 8, т. III, № 141; порівн. те-ж № 146; ч. 6, т. I, прил. №№ 9, 32, 153.

²⁾ Теж. ч. 8, т. III, № 98.

³⁾ Теж № 141; ч. 6, т. I. Прил. № 89.

⁴⁾ Теж ч. 6, т. I. Прил. № 89; порівн. теж № 32; ч. 6, т. I, № 171; ч. 8, т. III, № 141.

міркувань, справжнього злочинця й зводячи вину на невинного. Чи можна припустити, щоб ті, хто добре знає усе, що сталося, чуючи не-правду, були-б промовчали?! Або, щоб той, на кого безневинно вказують, як на злочинця, своєю мовчанкою в такий страшний час дав можливість присутнім переконатись, що з нього справді забийця, коли він, чуючи наклеп на себе, не заперечував цьому?!

Через такі міркування, здається, можна було-б надати поволанню ще й іншу мету—дізнатися через поволання про забийцю, коли він невідомий. На жаль, в актах ми не знаходимо таких випадків, коли-б через поволання були-б дізнавалися про забийцю, що до того ще був невідомий.

Нарешті, що-до назви, то з попереднього ми вже знаємо, що інститут, який ми досліджуємо, звався „поволанням“¹⁾ і „обволаанням“²⁾, причому ці назви часто в тому самому акті вживаються одна замість одної.

Так у відомій вже нам справі Олександра Лукаревського возні в своїй реляції зазначали: „билисьмо в... селі Милятині в дому Александра Лукаревського; там-же, за приданням от уряду кгородського кременецького на оглядання і обволаання тіла небіжчиківського ...виділи есьмо тіло небіжчиківське барзо трутизною попсоване... А потім, чинячи досить повинности уряду нашого... били есьмо на погребі тіла того-ж небіжчика... в... Милятині; там... голосом винесли поволання учинили есьмо“³⁾.

Була ще й інша пара назв уживаних одна замість одної, — це прокламування⁴⁾ й прокламація⁵⁾.

У справі Мартина Ясінського, що забив Сузанну Куявинську, читаємо: „уряд... тіло тоє, на замку будучое і презентованое бачучи, возного на оглядання того тіла і прокламування его придав; которий возний... Ян Пухальський для записання до книг сознав; іж тоє тіло небіжки Куявинської обволав, публікував і о тім прокламацію учинивши... реляцію свою зізнав“⁶⁾.

Дієслови-ж, щоб зазначити обволаання, акти вживали такі: „обволав і публікував“⁷⁾, „обволав і оказав“⁸⁾, „прокламував і до відомости привів“⁹⁾, „обволав, публікував і всім до відомости привів“¹⁰⁾, „до відомости всім привів, про-

¹⁾ Теж. ч. 8, т. III, № 98, примітка, 120², 141.

²⁾ Теж № 101¹, 120¹, 141; Акты Вил. Арх. Ком. т. XVIII, № 158.

³⁾ Арх. Ю.-Зап. Рос. ч. 8, т. III, № 141; порівн. теж. №№ 120¹, 120².

⁴⁾ Теж ч. 6, т. I, прил. № 32, 153.

⁵⁾ Теж № 104.

⁶⁾ Теж ч. 8, т. III, № 146.

⁷⁾ Теж ч. 6, т. I, № 171; порівн. те-ж Прилож. № 36.

⁸⁾ Ак. Вил. Арх. Ком. т. XVIII № 258.

⁹⁾ Арх. Юг.-Зап. Рос. ч. 6, т. I. Прил. № 153.

¹⁰⁾ Теж №№ 9, 32.

кламував і публікував“¹⁾, і, нарешті, „всім людям до відомости привів, обволав, публікував і, прокламацію учинивши,... сознав“²⁾).

Усі ці вирази — обволати, публікувати, прокламувати і всім до відомости приводити — вживано як синоніми, — вони мали визначати оповіщення всіх про злочин.

Зводячи до купи все, про що вище говорилося, маємо сказати, що поволення чи обволення є особливо урочистий акт оповіщення людности про забийство та забийцю; що поволення чинилося над трупом забитого підчас його похорону урядовою особою (возним), або, в його присутності, близькими кривними забитого, і що поволення мало на меті констатувати й зафіксувати в пам'яті людській самий факт забийства, знаки гвалтуна забитому, а також ймення та прізвище забийці.

II. Різниця між поволенням та іншими правничими установами, що мають таку саму назву.

Описавши та встановивши по актах, що таке поволення, тепер поставимо собі питання, чи про наше поволення говорив тодішній писаний закон?

Коли ми звернемось до Литовського Статуту, то з великим здивуванням мусимо констатувати, що такої установи в Статуті наче зовсім немає.

Правда, самий термін „поволення“ в Статуті трапляється, але його там ужито зовсім в іншому значінні.

У Статуті читаємо: „О поволеннях. Уставуем, аби поволення злодійськії перед врядом оповідани і явне висвідчони і до книг кожного вряду записовани били, которії книги яко перед тим, і тепер зовуть чорними книгами; таке оповідання і поволення, врядове записаное, маєть у права везде місто мати і приймовано бити“³⁾.

Спершу наведений артикул, навіть, не дає можливости зрозуміти, про яке поволення тут мовиться, коли не звертати уваги на прикметник — злодійськії; в сполученні-ж цього прикметника з поволенням ми зразу-ж спостерегаємо різницю: Статутове поволення — звязане з злодійством, а наше — з забийством. Ясно, що поволення Статутове не те, про що ми вище були говорили.

Але щоб зрозуміти ясно, що то за поволення злодійське, прочитаємо інший артикул.

„Уставуем, хто-би шляхтича обвинив о злодійство без лиця і без кожної слушної причини; тогда таке обвинення оному шлях-

¹⁾ Теж, № 89.

²⁾ Теж ч. 8, т. III, № 146.

³⁾ 1566 р. XIV, 9; 1588 р. XIV, 12.

тичу шкодити не маєть, пакли би-ж оного обвинення якоє записовання до книг, або где индеї поволання, або якії слушніи причини або знаки показав... тогди таковий обвинений будет повинен отприсягнутися... Пакли биж того шляхтича о злодійство перед врядом другий раз тимже обичаем обвинено і поволано, тогди маєть самотреть отприсягнутися“¹⁾).

З наведеного ясно, що Статут уживає термін „поволання“ для означення оговору одним злодієм другого, і про цей саме оговор — поволання Статут у наведеному вище артикулі й говорить, що його треба було записувати в так звані чорні книги, що чорнили людину. Близько до цього оговору стоїть, як видно з допіро наведеного артикулу, взагалі обвинувачення когось у злодійстві; коли-ж відкинути й цю ознаку — злодійство, то залишиться голе обвинувачення когось в якомусь злочині взагалі.

І ми бачимо в иншому місці, що Статут уживає дієслово *поволати* в розумінні оговорити, обвинуватити когось.

Установивши, якій карі підпадають винні в забитті батька або матери, Статут додає: „тим-же обичаем і помочників его, которих поволаєть, або на них правом будеть переведено, маєть бити карано“²⁾).

В згоді з цим, у Словнику Лінде читаємо, що *поволати* значить — *взивати і оговорювати*, а *поволання* — *відозва і оговор*³⁾).

Що-до другої назви — *обволання*, то такого терміну в Литовському Статуті зовсім немає, дарма що дієслово від цього кореня там є.

„Уставуємо... если-би хто з якої пригоди припалої ...з'їхав до землі якого сусіда нашого ...таковий почтивости, горла і імення не тратить, одно маєть справоватися... і ласки нашої пренайдовати за кглейтом нашим, а тот кглейт наш на вряді і везде, гді ся оборочати будеть, а особливе по містам, торгам і при костелах маєть давати обволивати і прибиванням цедул ознайомвати, а то для того, аби собі ліпшую безпечність міти міг“⁴⁾).

„Те-ж уставуем, если-би ми, Господар, кглейтом своїм кого убезпечили, а тот-би кглейт ясно і значне бил обволан, за которим-би он, обвиненний, на справу до нас приїхав; і хто-би такового під тим часом ранив, або забив без його початку і причини, таковий сам маєть бити горлом каран“⁵⁾).

З наведених цитат бачимо, що Статут термін — *обволивати* — *обволати* — *вживає* в розумінні оголошувати, ознайомувати, до відомости всіх доводити про щось.

І, за словником Лінде, *обволати* — значить *окликати*, — *оголошувати*, *обнародувати*, а *обволання* — *окликання*, *оклик*, *оголошення*, *обнародування*⁶⁾).

1) 1566 р. XIV, 7; 1588 р. XIV, 10.

2) 1566 р. XI, 16; 1588 р. XI, 7; 1529 р. VII, 14.

3) „Słownik języka Polskiego“ т. II, ч. II, 995.

4) Стат. 1566, I, 7.

5) Теж., 8.

6) Słownik języka Polskiego т. II ч. I, 398.

І от, коли ми з таким розумінням терміну обволання, як оголошення, обнародування взагалі, підійдемо до Литовського Статуту, то там ми знайдемо щось подібне до нашого обволання, хоч воно там так і не зветься.

„Уставуємо, — читаємо в Статуті, — кгда би хто на кого наїхав кгвалтом і забив... на такового кгвалтівника такий довід маєть бити... скоро по онім кгвалті того-ж часу кгвалт і того забитого маєть оповідати і оказати околичними сусідами своїм... а потім обжалувати вряду.. і возного взяти і так-же оказати кгвалт і забитого і тоткгвалт і жалобувкниги записати.. А когда-би на онім кгвалті в дому нікого не забито ані ранено, тільки одна шкода учинена, таковий кгвалт также маєть бити освідчен, як вишей описано“¹⁾.. До цього Статут редакції третьої додає: „і к тому труп тот (забитого) на вряд привезти, тому вряду.. оказати, а по оказанню вряду вже тот труп, не ждучи кінчення справи, яко то перед тим чинено, можеть бити похован, а по горячому вчинку і каранню... шкодити не маєть“²⁾.

В іншому місці, говорячи про забиття гвалтівника, підчас його нападу на чийсь дім, в стані конечної оборони, Статут установлює, що про забиття гвалтівника — „скоро по онім кгвалті маєть сусідам своїм околичнім обволати і оповідати“³⁾.

Значить, Статут вимагав обволати-оповідати про гвалт узагалі і зокрема про забиття околичнім сусідам та оказати їм знаки гвалту; при цьому трупа забитого треба було ще показати врядові, хоч перед тим гвалт і забитого вже показували урядовій особі — возному. Коли ще додати, що Статут накладав на возного обов'язок „кгвалти, розбої, рани, головщизни оглядивати і до книг врядових сознавати і завсіди... міти при собі... двох шляхтичів для підпору визнання і свідецтва свого“⁴⁾, то матимемо все, що в Статуті можна знайти про обволання. Все це, як бачимо, тільки частина того обволання, що про нього говорено вище на підставі актових матеріалів, адже Статутове обволання каже тільки про саму установу оповідання — обволання, а про те, де та як саме це обволання провадилося, Статут мовчить.

Але, може, тут треба вдатися до іншого права і там пошукати, чи наше поволання там передбачалося чи ні, бо Статут наказував: „а где-би чого в тім Статуті не достовало, тогди суд, прихияючись до ближчої справедливости, водле сумління свого і прикладом інших прав християнських, то отпраговати і судити маєть“⁵⁾. Таким правом, що мало чинитись по певних містах України, було так зване Магде-

¹⁾ Стат. 1566 р. XI, 2; 1588 р. XI, 3; 1529 р. VII, 2.

²⁾ 1588 р. XI, 2.

³⁾ 1566 р. XI, 6; 1588 р. XI, 19; 1529 р. VII, 5; порівн. 1529 р. XIII, 20—21; 1566 р. XIV, 9; 1588 р. XIV, 21.

⁴⁾ Статут 1566 р. IV, 5; 1588 р. IV, 9.

⁵⁾ 1588 р. IV, 54.

бурзьке, німецьке право. І от, коли ми звернемося до нього, то там знайдемо не самий тільки термін поволання, але й поясіння, що під тим поволанням треба розуміти.

Там ми читаємо: „Поволання — це вирок або сказання Судді проти когось за непослушенство або виступок який“ (*Iuris municipalis artyculum 5 Gloss 1*).

Уже з наведеного ясно, що поволання, що про нього говорить Магдебурзьке право, це щось інше, відмінне від того поволання, про яке вище говорилося: тут судовий вирок за непослух і виступок, — у нас жадного судового вироку немає, крім виголошення до відомости всіх, що такий-то забив такого-то, що труп його лежить перед очима всіх; до того, це виголошення може мати чисто суб'єктивний характер, може бути одностороннім здогадом кривних забитого і жадної претенсії на об'єктивну судову правду не має.

Але підемо далі й почитаємо про самий „спосіб поволання мужовбийці“: „Поволання збіглого мужевбийці на гарячому вчинкові, як латинники кажуть — *in recentii facto* — так відбувається. Перед гайним судом приятель найближчий людини замордованої, переважно чоловік — занісши скаргу через свого прокуратора о замордування приятеля свого, зажадає спершу, щоб йому придано було з уряду служника для приволання²⁾ мужовбийці, що його дійде через судовий вирок. Тоді служник, з уряду приданий, піде спершу на те місце, де замордування сталося, і приволає мужовбийцю голосом великим, йменуючи його власним ім'ям і прізвисьмом, аби став до права перед тим Н. А як уже його так поперше приволає, вернеться до суду і зізнає те приволання, що його, за питанням прокуратора, буде стверджено через судовий вирок. Потім прокуратор буде на мужовбийцю скаржитися за замордування чоловіка безвинного. Другий раз служник так, як і вперше, з уряду на жадання прокуратора приданий, приволає мужовбийцю на середині дороги між судовим містом і місцем, де сталося замордування; приволає також біля тіла третій раз, і четвертий, над право, у суду, зізнаючи за кожним разом приволання. Така справа приволання, приповідання й обжалування буде тривати через цілу годину. А коли так уже три рази і четвертий, над право, приволаний мужовбийця не стане, прокуратор на прикінці години так буде питати: тому, що той Н, приволаний поперше, по-друге, по-третє, по-четверте над право, обжалуваний за таке мордування, не став, має бути понижене право його. Потім вийт з присяжними, вставши і піднісши кожний праву руку і спустивши два пальці додолу, скаже його на упад і понизить право, так мовлячи, а за вийтом те-ж усі присяжники мовити будуть, повторюючи три рази знову слова нижче написані з іменуванням мужовбийці власним (його) йменням і прізви-

¹⁾ „*Porządek sądow i spraw micyskich prawa Maydeburskiego*“ Перемишль, року 1760. II, 53.

²⁾ Звертаю увагу, що поволання міняється на приволання.

шем. Коли тут Н, обжалований перед судом за замордовання того Н, приволаний вперше, вдруге, втретє, й вчетверте над право, не став ані особою своєю, ані через свого уповноваженого, то за таке замордування упав у свій річі і право його понижуємо: жону його сказуємо вдовою, діток сиротами і беремо від нього право його, а дали ми його в розпорядження неприятелям його доти, поки до свого права не прийде“. ¹⁾

Порівнюючи тільки-що наведений спосіб поволаання до поволаання нашого, ми спостерегаємо в них такі спільні риси: 1) обидва вони мають ту саму назву поволаання, тільки в самому тексті про спосіб поволаання, за Магдебурзьким правом, назву цю змінено вже на приволаання; 2) в обох поволааннях береться з уряду офіційну особу, що чинить це поволаання і зізнає про його перед урядом; 3) поволаання чиниться чотири рази; 4) голосом великим; 5) винний іменується власним іменням і прізвищем і 6) тільки з приводу забиття.

Тепер подивімось, яка-ж між ними різниця по суті.

Поволаання Магдебурзького права складається з двох частин: воно перш за все є не що інше, як прикликання забийці на суд, чому воно й зветься приволаанням, себ-то прикликанням. У нашому-ж поволаанні суть полягає не в кликанні забийці на суд, а тільки в оголошенні імени забийці і показуванні на трупі знаків гвалту.

Опріч цієї головної різниці по суті, можна підкреслити й менш важливі риси, а саме:

1) У праві Магдебурзькому поволаання тільки один раз—саме третій—чиниться над трупом; у нашому-ж поволаанні оголошення імени забийці усі чотири рази чиниться над трупом.

2) Поволаання Магдебурзьке переводилось один раз на місці злочину, другий посередині дороги між місцем злочину й судом, третій над трупом і четвертий перед судом; у нас-же поволаання переводилось в певному місті, містечку чи селі, переважно там, де ховали трупа, хоча не можна сперечатися проти того, що поволаання можна було чинити і перед урядом. Крім того, у нас поволаання відбувалось на чотирьох місцях певного населеного місця по дорозі від уряду до цвинтаря, де мали поховати трупа, зупиняючись на самих людних місцях, як от на ринку, то-що.

3) Учинивши поволаання, за Магдебурзьким правом, урядова особа, що її придано для цього, після кожного разу йде до суду й зізнає, що вона вчинила поволаання; у нас-же возний, вчинивши всі чотири поволаання зараз, зізнає перед урядом одноразово про всі.

4) Поволаання Магдебурзьке являло собою чотири окремих акти; наше-ж поволаання—це цілий акт, що тягнеться без перерви, повторюючи формулу поволаання чотири рази на певних місцях.

Можна було-б ще відзначити кілька дрібних рис, що відрізняють поволаання Магдебурзьке від нашого. Але й наведеного досить, щоб бачити, що Магдебурзьке поволаання говорить про одне, а наше про друге, щось зовсім інше.

¹⁾ Porządek, 53-54.

Але поволення Магдебурзьке не є тільки покликання через урядову особу мужовбийці на суд. Ми знаємо вже, що воно мало й другу половину— закінчувалося вирокom суду, виданим на забийцю за його непослушність, за його нестання на суд. І от, коли ми звернемо увагу на той вирок, що суд такому мужовбийці виносить за непослушність його, за ухилення його від суду, то зайвий раз побачимо, що українське поволення нічого спільного з магдебурзьким не має, і те, що, за Магдебурзьким правом, полягає в пониженні права, в позбавленні непослушного праву його подружніх і батьківських прав і в оголошенні його по-за законом, у Литовському Статуті і в українському правничому житті звалося не поволенням, а виволанням.

В Статуті читаємо: „Когди-би хто... за виступок і непослушенство своє впав в такую вину... за которую виволан бити мієть, тогда виволання маєть бити... чинено і оголошено тими слови: Кгди-же тот йменем Н, учинивши такий і такий вчинок... а будучи позваний не становився, зверхности его королівської милости, вряду і права послушен бити не хотів... с тих причин его королівська милість того Н, яко непослушного, виволіваєть с панств своїх, з спілку обцования підданих своїх, зо всіх земель своїх, так—іж ніхто з ними обцования міти, а ні его в дому переховивати не маєть, і с права того, которого всі підданні... веселять, он веселитися не маєть, а ні його уживати... а в тім покуль виволанцем єсть, жона его маєть бити розумена яко вдова, діти его сиротами, а дім его пустий“¹⁾).

Ми бачимо, що виволання Литовського Статуту навіть в подробицях подібне до поволення Магдебурзького і запозичено з нього.²⁾

Можна було-б навести приклади, як це виволання відбивалося в правничому українському житті, але, оскільки ця правнича установа не стоїть нам на оці, ми це обминаємо.

Отже, ми можемо сказати, що українське поволення, хоч і має деякі риси, спільні з поволенням Магдебурзького права, по суті, значно відрізняється від нього, бо не має на меті ні покликати винного на суд, ні, якщо він зараз не стане, оголосити його, за непослушність праву, по-за законом, позбавивши його всяких особистих і громадських прав, як це ми бачимо в Магдебурзькому праві.

III. Поволання — установа звичаєвого права.

Після цього, підготувавши таким чином ґрунт, ми маємо вирішити питання, чи наше поволення є установа звичаєвого права, чи закону?

Спершу звернімося до актів про поволення, щоб бачити, як самі акти розв'язують це питання.

¹⁾ Лит. Ст. 1588 р. XI, 5; порівн. теж 4; IV, 62; 1566 р. XI, 4; IV, 39; 1529 р. VII, 3; VI, 21.

²⁾ Пор. проф. Н. Максимейко „Источники уголовныхъ законовъ Литовскаго Статута“, ст. 167—168.

У справі відомого вже нам Мартина Ясинського, що забив Сузанну Куявинську, Острозький уряд, до якого припровадили були забийцю,— „водлуг науки права посполитого заховуючись... того-то Ясинського забийцю із тілом... небіжки Куявинської.. на уряд кгородський Луцький до замку припровадивши... возного на оглядання того тіла й прокламацію його просили“¹⁾.

В іншому випадкові, року 1665 шляхтич Поленковський, слуга гетьмана Павла Тетері, проїжджаючи з Рафалівки до Чарторийська через село Полицю, випадково натрапив на похорон Ганни й, довідавшись, що з неї втікачка з України підчас набігу татарського й що померла вона від побою пана Мартина Кухарського, у якого вона тимчасово була за господиню, припинив похорон, забрав трупа її й припровадив до Луцького кгородського уряду, прохаючи його про придання возного для оглядання й повоання. „Возний, — читаємо в акті, — чинячи досить волі й наказові урядовому і з повинности своєї возновської, те тіло дуже киями збите... бачивши, згідно з правом, раз перший в замку, другий раз перед замком, третій на ринку — на місцях звиклих, прилюдних, доводячи те всім до відомости, що та жінка, на ймення Ганна, через вищезазначеного пана Кухарського... жорстоко й немилосердно є забита й замордована, — обволав і публікував“²⁾.

Наведеного досить, щоб сказати, що повоання чинилося на підставі права, але писаного, чи неписаного, ми поки-що не знаємо. Здавалось-би, права писаного — закону, але в позві до суду панів Фальковських, що в листопаді 1721 року втопили в річці Случі Степана Рудого, читаємо: „того трупа слуга скаржучого... як право й звичай є, кгороду Житомирському презентував і через возного... повоання вчинив“³⁾.

У пізнішому акті року 1754 жовтня 12 дня про забиття чотирьох підданців Йосипа Дуніна-Карвицького від уніятського Намісника Київської мітрополії, Холмського єпископа Феліціяна Володкевича при наїзді його на село Телешівку, читаємо також, що возний, огледівши привезених чотири трупи, „згідно з звичаєм і правом, у присутності... великій шляхти та іншого стану людей на чотирьох рогах міста прокламував і до відомости привів“⁴⁾.

Коли раніш можна було ще вагатися, що саме треба розуміти під словом „право“, то з наведених оце прикладів, де право й звичай поставлено поруч, як окремі розуміння, — ясно, що під „правом“ треба розуміти писане право — закон.

Отже, на підставі наведених вище двох цитат, де говорилося, що повоання чинилося на підставі „права“, можна було-б прийти до висновку, що повоання чинилося на підставі закону, але останні дві цитати пізнішого часу прямо кажуть, що повоання чинилося за законом і звичаєм.

¹⁾ Арх. Ю.-З. Рос. ч. 8, т. III, № 146.

²⁾ Теж, ч. 6, т. I, Прил. № 32; порівн. теж. № 36.

³⁾ Теж, № 104.

⁴⁾ Теж, № 153.

Тепер повстає питання, що саме в поволянні чинилося на підставі закону й що доведеться віднести в ньому на звичай?

Передовсім, можна констатувати, що назва правничої установи, яку ми досліджуємо, дарма що має спільну з Статутом і Магдебурзьким правом назву — поволянн^я і обволянн^я, усе-ж ці терміни мають там ширше значіння, обнімаючи такі правничі установи, що нічого спільного з нашим поволянн^{ям} не мають, а саме: поволянн^{ям} Статут зве оговор одним винним другого і обвинувачення когось у злочині взагалі, а Магдебурзьке право поволянн^{ям} зве і прикликанн^я на суд, і вигнанн^я — виволанн^я. Що-ж до терміну обволянн^я, то в Магдебурзькому праві ми його зовсім не знаходимо, а Статут, не вживаючи самого терміну обволянн^я, вживає дієслово від цього кореня в розумінні оголошувати й до відома всіх приводити, і в цьому значінні оголошенн^я — оповіданн^я околичнім сусідам цілком відповідає нашому обволянн^ю, хоча Статутове оповіщенн^я мало ширше значіння, бо те оповіщенн^я робилося про всякий злочин взагалі; наше-ж поволянн^я — тільки про забийство.

Крім зазначених вище назв, акти дають іще дві назви, що їх ми ні в Статуті, ні в Магдебурзькому праві не знаходимо — це прокламуванн^я й прокламація. Можна й ще було-б утворити дві назви від дієслів, що вживаються в актах при поволянні — це публікуванн^я (од публікувати) і всім до відомости приведенн^я (од усім до відомости приводити).

Ми бачимо, таким чином, що закон — скупий на терміни, а життя (звичаєве право) значно більше дає термінів для означенн^я певного правничого явища.

Далі Статут вимагав обволивати про гвалт узагалі і про забиття зокрема околичнім сусідам, оказуючи їм знаки гвалту, причому все це чинилося через возного, в присутності сторони, а трупа, крім того, треба було ще оказати вряду. Тут ми вбачаємо повну тотожність вимог закону з нашим поволянн^{ям}, коли не звертати уваги на те, що закон тут не вживає терміну обволянн^я чи поволянн^я, говорячи взагалі про оповіданн^я та оказуванн^я околичнім сусідам знаків гвалту і трупа забитого, себ-то вживає терміни, які можуть дати привід думати, що Статут говорить тут про щось инше, а не про наше поволянн^я.

Звертаючись до самого способу поволянн^я, ми мусимо констатувати, що Статут про це зовсім мовчить, а Магдебурзьке право, як ми вже були бачили, говорить, що поволянн^я чинилося чотири рази і голосом великим, іменуючи забийцю власним його йменн^{ям} і прізвищем; і тільки з цього, чисто зовнішнього боку наше поволянн^я підходить до поволянн^я Магдебурзького права. У всьому-ж иншому наше поволянн^я значно відходить від нього: наше поволянн^я усі чотири рази чинилося над трупом — там тільки третій раз; наше поволянн^я, починаючи від уряду або від обійстя, де труп лежав, переводилося по дорозі до цвинтаря, де мали поховати трупа, причому зупинялися для поволянн^я на звиклих, людних місцях, силуючись, щоб ці місця в той-же час приходи-

лися на чотирьох рогах того міста чи села, де поволення чинилося, даючи тим ніби ідею оголошення всьому світові — на всі чотири сторони світу, — словом наше поволення — це один акт, дарма що повторювався він аж чотири рази; Магдебурзьке-ж поволення являло собою чотири окремі акти, бо після кожного разу приданий з уряду службовець повинен був зізнавати перед судом про те, що поволення він учинив; дальші поволення чинив тільки на вимогу представника скривдженого. Наше поволення мало собі за мету привести до відома всіх про забиття й забийцю; Магдебурзьке-ж — прикликання забийці на суд і потім оголошення його по-за законом.

Таким чином, ми приходимо до висновку, що поволення, як правничу установу, Статут передбачав, хоч і давав йому інше назвисько — оповідання околичнім сусідам і оказування їм знаків гвалту; але того, як саме чинилося поволення, Статут не торкнувся. Що-ж до Магдебурзького права, то вплив його на наше поволення можна було-б вбачати в повторюванні поволення чотири рази і при тім го л о с о м великим (у нас — голосом вине slim) і в іменуванні забийці власним його ім'ям і прізвищем; хоч по суті поволення Магдебурзького права було прикликанням забийці на суд і, коли він не ставав, в оголошенні його по-за законом; себ-то мало зовсім іншу мету та значіння. Все це ніби дає нам підставу припускати, що наше поволення утворилося на ґрунті закону (Литовського Статуту та Магдебурзького права), а звичаєве право на цій канві вивело свої мережки — все те, про що не говорили Статут та Магдебурзьке право.

Але деякі міркування є проти такого припущення.

Передовсім, треба звернути увагу на те, що Б. Гроїцький всупереч своїй звичці — позначувати зсилки на закони чи тлумачіння їх правниками після того чи іншого свого твердження, — після „способу поволення“ не позначив жадної зсилки, хоч він її поставив після визначення того, що таке є поволення¹⁾. А це дає привід думати, що свій спосіб поволення він узяв не із закону, а з звичаю, може навіть з судової практики.

Я перевірів посилку Б. Гроїцького по „*Iuris municipalis Maideburgensis liber*“ Миколи Яскера (вид. 1535 р.) і можу засвідчити, що він із тлумачіння (*Glossa*) під арт. 5 взяв тільки поясніння інституту поволення, яке там зветься *proscriptio*, і що ні там, ні де инде — як в *Iuris municipalis Maideburgensis liber*, так і в *Speculi Saxonum liber*, немає нічого подібного до того способу поволення, який дає Б. Гроїцький. Там ми знаходимо тільки коротеньке і стисле речення про те, що „суддя й народ на словах і на пальцях повинен його (поволаного) звільнити від поволення подібно до того, як його до поволення приєднали“²⁾. Тільки знаючи з Б. Гроїцького, що війт і присяглі, виголошуючи формулу

¹⁾ Див. л. 53—54.

²⁾ „*Iudex et populus verbis et digittis eum absolvere debentur quemadmodum cum proscriptioni incluserant*“. *Spec. Sax. lib. II*, арт. 4; теж, *Iuris municip.*, арт. 113.

поволання, то спускали додолу два пальці піднятої догори правої руки, коли понижали право, і піднімали їх догори, коли повертали право пово- ланому — можна догадатися, яку роль при поволянні мали оті слова й пальці, що про них говорить Магдебурзьке право та Саксонське Зерцало. Що-ж до того, після скількох раз прикликання до суду вино- сився вирок про пониження прав, то Саксонське Зерцало говорить тільки про три рази і то через писаний наказ — *per edictum*¹⁾, і тому нам стає зрозумілий вислів Гроїцького про приволання в четвертий раз, що воно чиниться „над право“.

Що спосіб поволяннн, про який ми читаємо у Б. Гроїцького, дійсно взято із звичаєвого права, ми можемо впевнитися з таких слів самого Б. Гроїцького, що „у Кракові мужовбийцю не позивають тим звичаєм *per edictum*, а тільки через приволання“²⁾, причому поси- лається на книжечку Роберта „*Lumen advocatorum, de citationibus*“, де сказано, що „в тих всіх випадках, коли закон наказує чинити позов *per edictum* покликання можна чинити *per proclama*“³⁾ через приволання.

З наведеного ясно, що спосіб поволяннн, що наводить Гроїцький, він узяв не із законів, а із звичаєвого права, що вживалося, як він каже, у Кракові.

З другого боку, Литовський Статут не перший встановив інститут поволяннн в нашому розумінні, як оповіщення околичних людей про злочин, бо Г. Іречек, посилаючись на §§ 5 та 7 *Iuris Conradi* 1189 року, говорить, що ушкоджений „мусів... зволати чи зівзвати сусідів... без омешканнн, як ся йому (школа) стала“.⁴⁾

Ми бачимо, таким чином, що ще наприкінці XII віку скривджений повинен був скликати сусід зараз-таки після того, як йому сталася шкода, щоб їм оповістити про злочин; себ-то констатуємо поволяннн вже в XII віці.

Що-до Руської Правди, то там знаходимо, що про згубу або кра- діжку, а також про втечу челядника закликалося на торгу⁵⁾, себ-то опові- щалося по місцях, де найбільш скупчувалося людей; про забийство-ж і про забийцю, щоб оголошувалося на торгу, ми відомостів у Руській Правді не знаходимо. Але тут цікава ідея оголошення про злочин на торгу, що її ми здибуємо потім у нашому поволянні, яке, між иншим, чинилося по прилюдних місцях на ринку.

Проф. Н. Максимейко, додержуючись того погляду, що установи Литовського Статуту про гвалт узагалі засновано на старовинному (руському) звичаєвому праві⁶⁾, між иншим, вбачає тотожність Статутових околичних сусідів, що їм треба було оповідати про забиття з

¹⁾ „*Qui tribus edictis citatus, proscribi poterit*“, lib. I, art. 67.

²⁾ „*Porządek*“, II, 56.

³⁾ Те-ж.

⁴⁾ „*Slowanske pravo*“ II, стор. 223; порівн. „*Statut Winodulski*“ р. 1280, §§ 7 та 9 у W. Maciejowskiego „*Historia prawodawstw Słowiańskich*“, VI 337.

⁵⁾ Сп. Карамз. 27, 29, 123.

⁶⁾ „*Источники уголовныхъ законовъ Литовскаго Статута*“, стр. 33—38.

людьми Руської Правди, що повинні були свідчити про те, чи злодія забито підчас опору, чи як опору не було.¹⁾

Виходить, що поволення в розумінні оповідання околичним сусідам про злочин, вживалося ще в XI—XIII вв., як у нас, так і в чехів.

Академик О. І. Левицький, відзначивши, що обряд поволення „неодмінно справлявся на Волині в XVI—XVII ст. кожного разу, як траплялось забійство, і коли того жадали родичі забитого“, з приводу походження поволення висловив такий здогад: „правдоподібно, се має бути пережиток звичаєвого права дуже давньої доби, коли публічне оголошення ймення забійці над трупом забитого мало силу громадського присуду, який обрікав злочинця на жертву родинної помсти“.²⁾

Наведеного, здається, досить, щоб сказати, що поволення взагалі є установа спільна у слов'янських народів, що поволення розвивається десь близько XI—XIII віку і що з нього є витвір звичаєвого права, засвоєного писаним законодавством, а не навпаки, як це можна було б думати, і що цим саме засвоєнням звичаю з боку писаного законодавства й можна пояснити те незрозуміле на перший погляд явище, що поволення звичаєвого права повніше за поволення, наприклад, Статутове, і що Статут, говорячи про поволення, як правничу установу, не подбав про те, щоб установити самий спосіб поволення, бо спосіб цей, як установа звичаєвого права, і без того був усім відомий.

IV. Значіння поволення в правному поступкові.

Залишається сказати скількись слів іще про значіння поволення для судового поступку.

Іречек каже, що „оповідь... була першим кроком скривдженого“³⁾, себ-то він мав оповіданням околичним сусідам про злочин зафіксувати саму подію злочину і тільки вже після цього розшукувати злочинця, заносити скаргу на нього, то-що. Коли-ж такого оповідання скривджений своєчасно, зараз-же після злочину, не вчинив, то опісля, нехай він і посилався на злочин, що йому заподіяно, йому не буде віри.

Так, року 1604 липня 4 дня на копії, що відбулась над річкою Грушвицею на Луччині, з приводу покрадення Івану Крачковичу коня, свідок Терешко зізнавав: „видів Маска з Станком і третім гостем незнаєним, што они всі три віз з дому Маскового носили через город і в коноплях складали“. А Маско, стоячи, повідав, же віз без відомости моеї украдено. А Терешко знову зась мовив Маскові: же се сам з другим виносив, бо кодиби у тебе віз украден, теди би... ти зараз оповістив сусідам, але і не перед ким того еси не повідив, аж в тот час, коли аж нашли слід в коноплях возовий з огорода вишел, почав еси повідати, же віз украден“⁴⁾.

¹⁾ Те-ж, 60.

²⁾ „Волинські оповідання“, стор. 157.

³⁾ „Slovanske pravo“, II, 222

⁴⁾ Арх. Юго-Зап. Рос. ч. 6, т. I, № 96.

Ми бачимо, що заперечення Маска Терешко зразу-ж збив: — як-би дійсно в тебе віз було вкрадено, то ти зараз-би про це обвістив сусідам, а то нікому нічого не говорив, а як слід возовий в коноплях знайшли, тоді тільки став казати, що віз украдено.

Свідчення околичних сусідів, що їм оповідано (обволано) про злочин, являло собою, на погляд тодішнього права, безперечний доказ самої події того злочину, хоч-би ті околичні сусіди й не були за самовидців його.

У Статуті з цього приводу читаємо: „І в праві, естлі би ся ку оному гвалту і забитому не знав,¹⁾ тогди вже тот жалібник близший будеть того сусіди околичним („ставячи їх очевисте у права“ додає Статут ред. 1588 р.), возним, або виписом врядовим на него доводити і при тім доводі самотреть присягнуть... а когди присягнуть, тогди тот горло тратить“.²⁾

В іншому випадкові, говорячи про згвалтування дівки або невісти, особливо коли „оная дівка або невіста за оним учинком волала к гвалту, за которим воланням люди-би прибігли, знак гвалту оказала“, Статут так висловлюється про значіння цього волання: „а потім-би оного (гвалтівника) ку праву притягнула, а двома або трема свідки к гвалт пересвідчила, а ку тому при оних свідках на тім к гвалті своїм н того присягнула — тогди таковий маєть бити каран горлом“.³⁾

З наведених цитат бачимо, що на суді, якщо винний не признається, скривджений саму подію злочину стверджує свідченням околичних людей (сусідів), а що той злочин заподіяв іменно винний, доводить своєю присягою — і цього досить, щоб винного було засуджено на горло.

Таке саме значіння поволанню надавала й тодішня судова практика.

Так, року 1583 серпня 10 дня на рочках судових Луцьких умоцований Іони Охлоповського п. Юзеф Боришевський в справі Насті Охлоповської, що їй „дано вину за забиття чоловіка її, Бориса Охлоповського“, попираючи „скаргу свою серед інших документів“ випис теж покладав з книг кгородських Луцьких ...сознання возного Матиса Славокгурського — обволанетіла небіжчика Бориса Охлоповського, іж ні од кого не есть забит, одно од самої пані Борисової Охлоповської“, а в своїй промові на суді, між іншим, зазначав, що коли-б пані Охлоповська не почувала себе винною, „теди би... то зараз на уряді, водле артикулу второго в розділі одинацятім справившися, также і сусідам околичнім і браті его оповідала... чомуся... во всім пані Охлоповська не справила і всему противна була і того занехала“⁴⁾.

¹⁾ Винний.

²⁾ Лит. Ст. 1566 р. XI, 2; 1588 р. XI, 2; 1529 р. VII, 2; ан. 1588 р., XI, 4.

³⁾ Лит. Ст. 1566 р. XI, 8; 1588 р., XI, 12; 1592 р. VII, 6.

⁴⁾ Арх. Юго-З. Рос. т. 8, ч. III, 101¹.

З наведеної цитати ми бачимо, що повірений сторони скривдженої, посилаючися на припис Статутів, що його ми в своєму місці були наводили, а саме про те, що „скоро по ...гвалті того-ж часу к'валт і того забитого маєть оповідати і сказати околичнім сусідам своїм“¹⁾, закидає винній, що вона не виконала цього припису закону, не справилася з ним; сам-же, попираючи скаргу свою, згідно з тим-же приписом Статуту²⁾, покладе на суді випис в'рядовий про поволення, що вчинив його возний Матис Славогурський, що Бориса Охлоповського забила власна його дружина, пані Борисова Охлоповська.

Виходить, що коли нема інших доказів, поволення правило за єдиний довід на суді, як самої події злочину, так і винности того, кого при поволенні йменовано було, як забийцю.

Іринарх Черкаський.

1) Лит. Ст. 1566 р. XI, 2; 1588 р. XI, 2; 1529 р. VII, 2.

2) Те-ж.